

Boekbespreking

WARD VAN OSTA, *Toponymie van Brasschaat*. Gent, Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde (Reeks VI, nr. 125), 1995. 2 vol. XIV + 1157 pp.

In deze lijvige dissertatie bespreekt Ward Van Osta, soms heel uitvoerig, 1678 verschillende plaatsnamen en vermeldt hij ook nog beknopter meer dan 1300 huisnamen uit de laatste eeuw. De toponymische studie wordt voorafgegaan door een verantwoording van de opzet, de opbouw, de wijze van bewerken en de betekenisverklaring van de toponiemen. Hierop volgen lijsten van geraadpleegde bronnen (25 pp.) en bibliografie (60 pp.), een beknopte geografische schets, een uitvoerige historische schets (100 pp.) en een schets van het Brasschaatse dialect. Het is geen wonder dat deze indrukwekkende studie bekroond en uitgegeven werd door de Koninklijke Academie in Gent.

Brasschaat heeft een toponymische studie gekregen die bij deze belangrijke gemeente past. Al heeft het lang afgehangen van Ekeren — het werd pas in 1803 een zelfstandige parochie en in 1830 een gemeente — toch had het zelf ook van oudsher verscheidene gehuchten of wijken. Al vroeg worden zo de namen vermeld van *Mik* (1272), *Voshol* (1272), *Bremdonk* (1280), *Kaart* (1325), *Donk* (1396) en *Eikelenberg* (1397). Van veel latere datum zijn de gehuchten *Maria-ter-Heide* (ca. 1770, *Heide* als

veldnaam al in 1728), *Driehoek* (ca. 1870, als veldnaam in 1715), *Mariaburg* (1899), *Rustoord* (1910), *Bethanië* (1921) en *Vriesdonk* (sinds 1923 een villawijk, maar al in 1294 een plaatsnaam en in 1296 een herkomstnaam).

De eerste naam die de auteur verklaart, is die van de gemeente zelf, *Brasschaat*. Deze naam, die in zijn huidige vorm ondoorzichtig is, heeft vroeger allerlei verklaringen gekregen, vooral voor het eerste element ervan. Mansion b.v. verklaarde dat element als de persoonsnaam *Brecht*, maar Gysseling als de gelijknamige plaatsnaam. Uit de uitvoerige lijst van attestaties in de onderhavige studie, met de evolutie van de oude schrijfwijzen blijkt duidelijk dat de verklaring van Gysseling de juiste is. De oudste vormen *Brecsgata*, *Brechtsgate* zijn via vormen als *Brachschate* en *Bragschaat* geëvolueerd tot *Brasschaat*. Deze naam betekent dus 'Brechtsgat', waarin *gat* de betekenis 'weg' heeft, dus : 'weg naar Brecht'. Dat *Brasschaat* in zijn eerste element een *a* heeft, in tegenstelling met de *e* van *Brecht*, kan uit het dialect afdoende verklaard worden. De naam van het dorp Brecht is gevormd van **brakti*, een afleiding met *a* van het werkwoord *breken*. In die afleiding is in het oostelijker gelegen *Brecht* umlaut opgetreden, maar in het westelijker gelegen *Brasschaat* niet.

Naar aanleiding van de wending 'Brechtsgat', met een adjectivische afleiding van de plaatsnaam *Brecht*, heb ik eens onderzocht hoe dikwijls in Brasschaat het adjectivische type *Brechtsestraat* in straatnamen voorkomt in vergelijking met het substantivische type *Brechtstraat*. Mijn aandacht werd hierop gevestigd doordat de auteur bij de naam *Essensteinweg* opmerkt dat deze vorm en andere dergelijke vormen ontstaan zijn « mede onder invloed van een gemeentebestuur dat meende dat het zo

hoorde », terwijl de vormen « *Essensesteenweg, Elshoutsebaan* etc. » in de volksmond gewoon zijn. In deze dissertatie heb ik 50 straatnamen van voor de Franse overheersing (in 1795, toen er veel 'papieren' namen kwamen) gevonden. Van 11 namen heb ik een vorm van het substantivische type gevonden, vaak naast vormen van het adjectivische type. Van deze 11 namen zijn er echter 9 die niet of niet noodzakelijk een richting aangeven, maar wel een weg door, langs of in een bepaalde plaats, b.v. een weg door het Goor, langs de Leemput of aan de Stuiversvelden. Als echte duidelijk richting aanwijzende vormen van straatnamen van het substantivische type heb ik er maar twee gevonden : in 1631 *Caertweegskén* en in 1709 en 1718 *Donckstraete*. Van deze namen komen daarnaast meer vormen van het adjectivische type voor. Het aantal vormen van richting aanwijzende straatnamen van het substantivische type is in Brasschaat dus werkelijk heel gering, nog veel geringer dan ik er in Oost-Brabant gevonden heb. Daar bedroeg het percentage voor dezelfde periode 10,9 %, wat al in sterke tegenstelling stond tot de « overweldigende meerderheid » van de vormen van het substantivische type in West-Vlaanderen (cf. F. CLAES, « Tiensestraat contra Tienenstraat in Oost-Brabant », in : *Naamkunde* 11, 1979, 145-151 ; W. BEELE, « Bruggestraat contra Brugse straat in West-Vlaanderen », *Ibid.*, 10, p. 150-153). De onderhavige dissertatie bevestigt dus het grote historische verschil tussen het oude Brabant en West-Vlaanderen bij de vorming van zulke namen.

In verband met de andere besproken toponiemen merk ik eerst op dat de auteur in vroegere publicaties zijn visie op de grondbetekenis van enige veel voorkomende elementen van toponiemen al met sterke argumenten naar

voren heeft gebracht. In de onderhavige publicatie vat hij zijn stellingen beknopter samen. Zo stelt hij dat de oorspronkelijke betekenis van *aard* als terreinwoord 'bij een waterloop gelegen weiland' is en veronderstelt hij dat dit woord (later in vorm samengevallen met een of meer andere woorden) gevormd is met *a(h)a*, water, en *rode*, gerooid terrein (cf. *Naamkunde* 21, 1989, pp. 100-135). Voor *donk* neemt hij als grondbetekenis 'laagte' aan, meer in het bijzonder 'licht hellend terrein bij een beek of moeras' (cf. *Naamkunde* 24, 1992, pp. 87-115). Mijn gegevens uit de streek van Diest zijn volledig in overeenstemming met deze twee veronderstelde grondbetekeningen. Vooral de betekenis van *donk* kan ik met voorbeelden staven, met *aard* heb ik maar weinig plaatsnamen gevonden.

Als de toponymische elementen niet als zelfstandig toponiem voorkomen, verwijst de auteur in zijn dissertatie naar de samenstellingen ermee en geeft hij daar een verklaring van de samenstellende elementen. Bij de naam *Bosketen* (oorspronkelijk *Boescoten*) verklaart hij b.v. terecht het element *shot* als 'afgesloten terrein', dikwijls een schutplaats voor vee, bij *Goedbroek* doet hij hetzelfde voor *broek*, oorspronkelijk 'moeras', vaak langs een waterloop, later gedraineerd hooi- en weideland, en bij *Kalvereuzel* voor *eusel*, 'minderwaardig grasland', vooral een soort wilde veeweide. Het verschil tussen dit laatste element en *etting*, dat hij als zelfstandig toponiem heeft aangetroffen, blijft me echter onduidelijk. Hoe komt het dat ik in de streek van Diest 131 *eusel*-toponimen heb gevonden en maar drie mogelijke *et*-namen? Mijn veronderstelling dat in die streek de *et*-namen tot een ouder stadium behoren, lijkt me nog het waarschijnlijkst.

Over het algemeen worden alle toponymische elementen van de namen grondig en afdoende verklaard. Een enkele keer heb ik voor een element geen verklaring gevonden. Bij de naam *Bungelei* wordt voor het element *lei* terecht verwezen naar de naam *Acacialei*, maar wat *Bunge* betekent, wordt niet gezegd.

Het is natuurlijk mogelijk dat er op het *Geuzebaantje* en in de *Geuzenherberg* geuzen, d.i. protestanten, kwamen of woonden, maar m.i. kan *geus* hier ook de betekenis hebben van een scheldnaam voor iemand die niet christelijk leeft. Zo kan in Beringen een herberg heel goed de *Geuzentempel* genoemd zijn omdat Voltaire er in 1827 gelogeed heeft (*Limburg* 56, 1977, p. 19). Dezelfde betekenis vind ik ook waarschijnlijk voor de naam *Geuzentempel* in Webbekom en in Molenstede, op beide plaatsen akkerland op een vrij afgelegen plaats waar tevoren een huis had gestaan (F. CLAES, *Toponymie van Webbekom*, 1994, p. 74).

In verband met *heide* als benaming van onbebouwde gemeenschapsground merk ik op dat deze benaming ook in het Hageland voorkomt, maar veel minder dan in de Kempen. Opmerkelijk is dat *heide* in de oude heerlijkheid Webbekom, waaronder ook een deel van Assent hoorde, veel minder voorkomt dan in de delen van Assent en Webbekom die onder de oude heerlijkheid Kaggevinne hoorden. Onder die heerlijkheid Kaggevinne hoorden verder, behalve het huidige Kaggevinne, ook de twee Kempense dorpen Schaffen en Molenstede, met meer zandgrond (*Naamkunde* 19, 1987, p. 64).

Zoals de auteur zegt, kan de naam *Hemelrijk* ongetwijfeld op verschillende plaatsen een andere oorsprong hebben. In Webbekom is het een afgelegen perceel aan de overkant van een belangrijke weg bij de grens van de

heerlijkheid ; daar is de betekenis 'afgescheiden, afgegrensd perceel' waarschijnlijk. In Tienen is het een weide in een bocht van de Grote Gete en in Waanrode een perceel bij een opvallende bocht van een straat ; op die plaatsen is een afleiding van *ham*, inham, waarschijnlijk (*Naamkunde* 19, 1987, p. 69 ; P. KEMPENEERS, « Waanrodesse plaatsnamen », in : *De Brabantse Folklore*, 261-262, 1989, p. 43).

Na lezing van de mogelijke verklaringen van toponiemen met *kaar*, *kar* of *ker* bij de naam *Kaart* heb ik ingezien dat ik in *Naamkunde* 1987, p. 87, ten onrechte van mijn eerste verklaring van de naam *Karweg* of *Karrestraat* ben afgeweken onder invloed van P. Kempeneers (1985) en A. Carnoy (1956). Zoals Van Osta op p. 647-650 zegt, berust de betekenis 'teenwilg' van het Middelnederlandse *caer* op een verkeerde interpretatie en een gissing van J. Lindemans. Zoals ik eerder al geschreven had, betekent *Keerweide* (oorspronkelijk *Carweyde*, maar later *ker-* en *keerweide* naar *kè:r*, de plaatselijke uitspraak van *kar*) in Webbekom wel duidelijk 'weide die als verbrede weg diende voor de karren' (« Toponymie Webbekom », in : *Eigen Schoon en De Brabander* 69, 1986, p. 462, in het boek, 1994, p. 104).

Bij de naam *Onderheide* wijst de auteur erop dat toponiemen met *Hongarije* vaak uit 'onder-' verklaard zullen moeten worden. Terecht voegt hij eraan toe : « uiteraard vooral in die dialecten waar dat fonetisch plausibel is ». In Molenstede, waar een overgang van *onder* naar *honger* fonetisch niet voorkomt, lijkt het toponiem *Hongarije* me wel van *honger* te komen. In 1714 is daar een pachthoeve of 'winning', *Hongerije* genoemd. In 1769 is de hoeve verdwenen, maar heet de plaats nog *Hungarijen*. Deze plaats, met magere zandgrond, overigens ook aan de

Zandstraat gelegen, heet in de volksmond nog altijd *Hongarije*. De uitgang van dit toponiem, *-ije*, kan eventueel een samentrekking van *heide* zijn, zodat de naam oorspronkelijk *honger-heide* geweest zou zijn (*Geschiedenis van Molenstede*, 1993, p. 61). In Overpelt verklaart ook Molemans terecht het toponiem *Hongarijen*, oorspronkelijk *hongerreijen*, uit *honger*. Daar is de grond ook onvruchtbaar, mager bouwland, in 1844, nog gedeeltelijk heide (J. MOLEMANS, *Toponymie van Overpelt*, 1976, p. 163-164).

Bij de naam *Smal Lang Mastenbos* merkt de auteur op dat de eerste 'mast' of grove den in de Kempen gezaaid zou zijn in de 17de eeuw, in Breda al in 1515. In dit laatste jaar is vermoedelijk ook al in het Hageland, nl. in Kaggevinne tussen Diest en Scherpenheuvel, een dennenbos gezaaid. Daar wordt in 1585 in een bos van de heer van Diest, toen uit het huis Oranje-Nassau, « dennen hout » vermeld. Reeds in 1974 heeft F. Scheys geschreven dat Hendrik van Nassau, in 1515 heer van Breda en van Diest, niet alleen in de omgeving van Breda, maar ook in die van Diest voor het zaaien van grove den zorgde. Vanaf het einde van de 16de eeuw wordt het dennenbos van de heer van Diest in het huidige Kaggevinne geregeld in zijn rekeningen vermeld. Dat was dus wel het oudste dennenbos in ons land (F. SCHEYS, « Het 'plaisant denen Bosch' te Kaggevinne in 1668 », in : *Oost-* 11, pp. 80-82 ; F. CLAES, « Een dennenbos te Kaggevinne in 1585 », in : *Oost-Brabant* 16, 1979, pp. 144-145).

Bij de naam *Wolfsblok* geeft de auteur de verschillende mogelijke verklaringen van *wolf* in plaatsnamen aan. Als mogelijkheden houdt hij, « naast eventueel 'welving' », het dier en een persoonsnaam over. Om mijn verklaring 'welving' (*Naamkunde* 19, 1987, p. 52-53) kracht bij te

zetten wil hier nog enige voorbeelden geven. De naam *Wolfskeel* komt in Kaggevinne sinds 1352 voor als naam van een steile verkeersweg dicht bij de stadswallen van Diest en in Assent sinds 1459 ook als naam van een oude steile verkeersweg. De laatste weg heet sinds de 16de eeuw ook *Wolfskeelestrate* en *Wolffstraete*. In Kaggevinne was op een andere plaats, ook dicht bij de stadswallen van Diest, in 1697 een ander steil straatje met de naam *Wolffstraetken*, *Wolffuenstraetken*. In Schaffen is er in 1522 een bunder 'broek' met de naam *Wolfsdonk* en in Kaggevinne in 1646 een weide, palend aan de Demer, met de naam *de Wolff*. Bij een rechtekking van de Demer in de 18de eeuw ging een deel van deze weide over naar Molenstede aan de overkant van de Demer. Alleen in Assent was de met het element *wolf* aangeduide weg in of bij een bos gelegen en komt het dier *wolf* als oorzaak van de naamgeving in aanmerking. Hoewel ik op alle eigenaars van de percelen heb gelet en ook op de inwoners van de betreffende dorpen, heb ik bij geen enkele plaatsnaam met *wolf* een persoonsnaam gevonden die in aanmerking komt als oorzaak van de naamgeving. Wat bij al deze namen overeenkomt, is wel het element 'hellend terrein', ook in de twee weidenamen (bij de oever van een waterloop; zie voor de naam *Wolfsdonk* de hierboven aangehaalde betekenis van *donk*, licht hellend terrein bij een beek of moeras).

Door de wetenschappelijke zorgvuldigheid en omzichtigheid waarmee de auteur te werk gaat kan ik eigenlijk alleen maar zijn stellingen bevestigen of enkele keren meer de nadruk leggen op mogelijke verklaringen die hijzelf ook openlaat. Op enige detailpunten heb ik wel onnauwkeurigheden gevonden. Zo staat op p. 939 dat het woord *schantse* « sinds Kiliaan » overgeleverd is, ter-

wijl in het in de bibliografie op p. 64 vermelde *Etymologisch Woordenboek* (1983) van J. DE VRIES en F. DE TOLLENAERE al een ouder jaartal, 1567, te vinden is. In *Naamkunde* (18, 1986, p. 201) heb ik een nog ouder jaartal, 1562, gesignaleerd, dat ook opgenomen is in de uitgave van het genoemde *Etymologisch Woordenboek* uit 1991. Mijn nog oudere dateringen in *Naamkunde* 27 (1995, pp. 33-45) kon de auteur uiteraard nog niet kennen. Een andere onnauwkeurigheid staat bij de bibliografie op p. 51, waar staat dat het tijdschrift *Oost-Brabant* sinds 1966 zou bestaan en van 1972 tot 1975 *Oostheette*. In werkelijkheid werd dit tijdschrift in 1964 opgericht onder de naam *Oost-* en heeft het zo geheten tot 1975. In 1976 heb ik de naam duidelijkheidshalve veranderd in *Oost-Brabant*.

Deze schoonheidsvlekjes verhinderen uiteraard niet dat deze « grondige microstudie » van een gemeente een duidelijk bewijs levert van de voordelen die zo'n studie biedt voor de verklaring van plaatselijke toponiemen en ook van algemenere namen en appellatieven. Zoals de auteur terecht zegt, lijkt het nog « te vroeg om min of meer definitieve uitspraken te doen over elementen zoals dries, donk, lo, etc. », maar bij grondige studies van een klein gebied kunnen ook zulke elementen een preciezere omschrijving krijgen dan bij oppervlakkige studies van een groter gebied (p. 1). Voor de bijdrage die de auteur hiervoor geleverd heeft, moeten we hem dankbaar zijn.

Frans CLAES